

DİYARBAKIR FOLKLOR METİNLERİNDEKİ İNANÇ UNSURLARI (MÂNİLER, TÜRKÜLER, DİĞER KISA METİNLER)

Serap TANYILDIZ*

Öz: Anadolu kültürünün tüm unsurlarıyla yaşatıldığı önemli merkezlerden biri olan Diyarbakır; tarihî yapısı, kültürel dokusu, dil ve din çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir maziye sahiptir. Tarih boyunca yerel inanışların dışında üç ilahî din (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslâmiyet) mensuplarının bir arada yaşadığı nadir kentlerden biridir. Bu durum, şehrin ve içerisinde yaşayanların adeta kültür mirasçısı olmasını sağlamıştır. Diyarbakır ve yöresinden derlenen folklor malzemesi de inanç unsurları açısından oldukça zengindir. Yörede konuşulan dilin ağız özellikleri filolojik açıdan incelendiği gibi günlük yaşamda kullanılan folklorik ürünlerin de incelenmesi önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda söz konusu metinlerdeki inanç unsurları incelenmeye çalışılmıştır. Diyarbakır folklor metinlerindeki inanç unsurlarını ihtiva eden bu çalışmanın iki yazıdan oluşması planlanmaktadır. Dizinin ilki olan bu yazıda Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan mâniler ve türküler ile hoyrat, maya, deyiş, bilmece ve ninni gibi kısa metinler değerlendirilmiştir. İkinci yazıda ise masal, hikâye ve efsane gibi uzun soluklu metinlerdeki inanç unsurlarının değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Folklor ürünleri, inanç unsurları, Diyarbakır.

* Dr. Öğretim Görevlisi; Dicle Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü; dagdenserap@hotmail.com;

ORCID ID: [0000-0002-0707-4016](https://orcid.org/0000-0002-0707-4016)

ELEMENTS OF BELIEF IN DIYARBAKIR FOLKLORE TEXTS (MANIS, FOLK SONGS, OTHER SHORT TEXTS)

Abstract: Diyarbakir, one of the important centers of which Anatolian culture is kept alive with all its elements, has a pretty prosperous past in terms of its historical structure, cultural texture, and linguistic and religious diversity. It is one of the rare cities where members of three divine religions (Judaism, Christianity and Islam) lived together, apart from local beliefs, throughout history. This situation has enabled the city and its inhabitants to almost cultural heirs. Folklore material compiled from Diyarbakir and its region is also quite rich in terms of belief elements. It is essential to examine the folkloric products used in daily life as well as analyze the dialect features of the language spoken in the region from a philological point of view. For this purpose, the belief elements in the mentioned texts were tried to be analyzed. This study, which includes belief elements in Diyarbakir folklore texts, is planned to consist of two article series. In the first article of this series, manis and folk songs compiled from the Diyarbakir region and short texts such as hoyrat and maya (folk song varieties), saying, riddle, and lullaby are evaluated. In the second article, it is aimed to evaluate the elements of belief in long-winded texts such as fairy tales, stories, and legends.

Keywords: Folklore products, elements of belief, Diyarbakir.

Giriş

Bir yörenin kültürünü oluşturan öğeler arasında din ve inanç unsurları da yer alır. Din dediğimiz olgu kişilerin doğumundan ölümüne kadarki tüm aşamalarına bir şekilde sirayet eden, onların topluluk, millet veya ümmet olmasını sağlayan temel dinamiklerden biridir. Bireyin kutsal olan ile ilişkisi tarihin her döneminde vardı. Türklerin İslâmiyet’i tercih etmelerinden önceki süreçlerinde de inanç unsurları toplumsal hayatın merkezinde yer almaktaydı. Eski Türk inanışları ile İslâmiyet’in kolayca imtizaç etmesiyle birlikte toplumun inanç eksenini büyük bir kırılma yaşamadan devam etti.

Günümüzde halk arasında yaygın olan inanışlardan birçoğunun temelinde eski Türk inanışları ve İslâmî inanç unsurları yatmaktadır. Türklerin Anadolu’yu yurt edinmelerinden sonra burada bulunan yerleşik kültür ile İslâm etkisindeki Türk kültürü birbirini tamamlamış ve etkileri günümüze kadar ulaşmış olan zengin bir gelenek oluşmuştur. Ahmed Yesevî’den feyz alıp Anadolu’ya gelen dervişler İslâm’la harmanlanmış olan yeni bir Anadolu kültürü oluşturmuşlardır. Franz Babinger’in şu tespiti Anadolu kültürünün nasıl oluştuğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır: “*Selçuklar zamanında birçok ricâl-ı sûfiyye, makarr-ı evliyâ olan Buhara’dan gelip Anadolu’ya cemaatle girmişler ve orada gerek saray gerek ahali tarafından hâhişle kabul edilmişlerdi. Maverâünnehir’in çok yüksek tutulan halk velîsi Alimed-i Yesevî bunların hepsinin üstad-ı perestîdesi idi. Bu itibarla bilhassa Horasan bu yabancı misafirlerin menbaı bulunuyordu.*” (1996, s. 17).

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren Diyarbakır'ı yöneten melik, kral ve sultanların farklı milletlerden olmaları bir yana şehirde yaygın olan din ve inanışlar da çeşitlilik arz eder. Şehir hem İslâm öncesi dönemde hem de İslâm orduları tarafından fethedildikten sonraki süreçte birçok beyliğin ve devletin hükümran olmak istediği stratejik bir konumda olmuştur. Bu sebeple zaman içerisinde şehirde çok dilli ve çok dinli bir kültür oluşmuştur. Şemsilik, Yahudilik, Hıristiyanlık (Süryanilik, Ermeni Kilisesi), İslâmiyet ve Yezidilik gibi farklı inanç biçimleri aynı topraklar üzerinde yaşamıştır (Kızıl, 2010). Anadolu topraklarında İslâmiyet'le ilk tanışan şehirlerden biri olan Diyarbakır, Müslüman Anadolu kültürünün oluşmasına da ciddi katkılar sağlamıştır.

Halkın benimsediği inanış biçimleri, yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi kültürel geleneklerine de nüfuz etmiştir. Bu çalışma ekseninden bakılacak olursa Diyarbakır ve yöresinde yaygın olan inanışların izleri bu çevreye ait folklor metinlerinde de rahatlıkla görülebilmektedir. Kayıt altına alınmış metinlerde; dinî konulara, halk inanışlarına, batıl inançlara ve kültürel öğelere ilişkin birçok veri bulmak mümkündür. Diyarbakır folklor metinlerinin korunarak günümüze ulaşması merhum Şevket Beysanoğlu'nun titiz çalışmaları sayesinde mümkün olmuştur. Bu yörede nesilden nesile aktarılan mâni, koşma, türkü, hoyrat, bilmece, masal, ninni gibi folklor metinlerinin birçoğu onun tarafından derlenmiş ve basılmıştır (Beysanoğlu, 1943; Beysanoğlu 1946). Onu takiben Muhsine Yavuz Helimoğlu da Diyarbakır ve yöresinde anlatılan efsaneleri derlemiştir (1989). Bu yazıda değerlendirilecek inanç unsurlarının kaynak metinleri Beysanoğlu'nun söz konusu derleme ve yayınlarından aktarılmıştır. Tespit edilen inanç unsurlarının yer aldığı metinler verilirken Beysanoğlu'ndan alınan örneklerde ŞB kısaltması kullanılmıştır.

1. Dua/Dilek, Temenni/Arzu ve Murat İsteme ile İlgili Unsurlar

İnsanoğlu, yaradılışı icabı zorda kaldığı veya gücünün erişemediği durumlarda, bir dileğinin gerçekleşmesini arzuladığı zamanlarda inandığı İlahî güce yönelme ihtiyacı hisseder. Dinî bir vecibe olarak yapılan ibadetlerin dışında dua, dilek ve arzularını da o kutsal güce sunmak da bir çeşit rahatlama ve arınma vesilesidir. Diğer yandan bireyin yaşadığı sıkıntı ve eziyetlerin sevdiklerine yahut bir başkasına erişmemesi için de temenni ve niyazlarda bulunduğu vakidir.

Anadolu kültürlerinde dua ve beddua içerikli metinlerin tarihi Hitit ve Sümerlere kadar götürülmektedir. Özellikle Sümerler döneminde alkış ve kargışların edebî tür olarak değerlendirildiğine ilişkin çalışmalar da mevcuttur (Keskin, 2018, s. 89-90). Anadolu kültürünün yaşatıldığı önemli merkezlerden biri olan Diyarbakır'ın mâni ve türkülerinde dua ve beddua içerikli birçok örnek bulunmaktadır. Aşağıdaki metinlerde âşığın maşukuna,

sevenin sevdiğine kavuşabilmesi için edilen dualar ve niyazlar görülmektedir. Örneğin şu mânide âşık, kalbine mukabil bir yâr talebinde bulunur ve Allah'tan sabır niyaz eder:

Ay doğar bedir Allah

Bu seveda nedir Allah

Ya benim yâri gönder

Ya bahan sabır Allah (ŞB,13; benzer örnekler için bk. 50, 60)

Benzer şekilde şu mânide de bir güzelin kendisine yâr olmasını dileyen âşığın niyazı vardır:

Bir dalda iki kiraz

Biri al biri beyaz

Rabbim kurbanın olam

Beni bir güzele yaz (ŞB, 19)

Aşağıdaki mânide sevdiği yola giden mahzun bir âşığın Mevla'dan niyazı görülmektedir.

Yâri gönderdim yola

Gözlerim dola dola

Mevlâm bir bulut gönder

Yarıma gölge ola (ŞB, 60)

Aşağıdaki mânide ise sevdiğine kavuşma temennisinde olan âşığın evden barktan rahatlıkla vazgeçebileceğini vurgulayan bir niyaz cümlesi görülmektedir:

Evinde sedef çaki

Gözleri bahan bakhi

Mevlâm oni bahan ver

Neyleyim evi barkhi (ŞB, 35)

Meşhur Diyarbakır türküsünde âşık, Kadir Mevla'dan kendisine ömür boyu yâr olacak bir sevgili dileğinde bulunmaktadır:

Bir caket isterim beli dar ola

Bir çubuğu yeşil biri al ola

Kadir Mevlâm senden bir yâr isterem

Ölene dek o yâr bana yâr ola (ŞB, 111)

Yukarıda sıralanan manilerde âşığın sevdiğine kavuşabilme niyazına ilişkin ifadeler yer alırken şu mânide ise üçüncü kişinin dilinden sevenlerin kavuşabilmesi için bir temenni ifadesi bulunmaktadır:

Şu dağ gevenin olsa

Geven dövenin olsa

Allah'ım ne olidi

Seven sevenin olsa” (ŞB, 55)

Maya türünde söylenmiş olan şu dörtlükte ise gözleri kara yâriden haber alabilmek için yeri göğü yaratan Allah'tan murat isteyen bir âşığın niyazına yer verilmiştir:

Karlı dağlar kalkmayınca aradan

*Haber gelmez o gözleri karadan
Ver muradım yeri göği yaradan
Koma beni bu hasretle yanayım”* (ŞB, 89)

Dua, niyaz ve temenni içeren metinler içerisinde sevdiğinden ayrılmış olan âşığın çektiği acılara karşılık Allah’tan sabır dileme konulu ifadeler de yer alır. Aşağıdaki mânide ayrılıktan canı yanan bir âşığın sabır temennisi vardır:

*Odamın camı kırık
Gezerim boyni bükük
Ya Rab kimseye verme
Böyle acı ayrılık”* (ŞB, 51; ayrıca 40)

Benzer şekilde yârinden ayrılmış kimse için sabır temennisinde bulunulan bir mâni de şöyledir:

*Diyarbakir dört köşe
İçinde bellor (billur) şuşe
Allah saburlar versin
Yarından ayrılmışe”* (ŞB, 31. Benzer bir örnek için bk. 63)

Sevenin, sevdasını belli etmeyip içinde gizli tutması da sabır gerektiren bir meziyettir. Bu şekilde sevdasını içinde tutan biri için sabır niyazında bulunulmuş olan bir mâni de şöyledir:

*Gidene bak gidene
Boyu benzer fidana
Allah saburlar versin
Gizli sevda çekene”* (ŞB, 37)

Kültür ve edebiyatımızdaki örneklerden anlaşıldığı kadarıyla âşığın ıstırap çektiği hususlardan biri de sevdiğinin cemalini görememektir. Toplumun sosyolojik durumu ile ilgili olan bu konu folklor metinlerinde de karşımıza çıkar. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi sevdiğinin yüzünü görmek âşığın en kuvvetli niyazları arasındadır. Aşağıdaki mânide yegâne dileği ahu gözli meleğinin yüzünü görmek olan bir âşığın niyazı seslendirilmiştir:

*İnci mercan yeleğim
Ahu gözli meleğim
Bir de yüzün göreyim
Budur Hak’tan dileğim”* (ŞB, 40)

Aşağıdaki hoyratta ise ölmeden önceki son dileği sevdiğinin yüzünü görmek olan bir âşığın seslenişi görülmektedir:

*Almadan...
Kokun alım almadan
Bir de yüzün göreyim
Tanri ruhum almadan”* (ŞB, 68)

Bu hoyrat ve mânilerin dışında aşağıdaki mayalarda da benzer şekilde ölmeden önce yârini görme arzusunda olan âşığın hislerine tercüman olunmuştur:

*Âh ettikçe arşa çıkar feryadım
Hak kesmesin dört yanımdan imdadım
Budur Hak'tan gece gündüz muradım
Can çıkmadan bir de yüzün göreyim” (ŞB, 78 ve 84)*

*Diyarbakır'ın yılan ile akrebi
Meşhur olmuş aceb nedir sebebi
Senden budur benim ricam ya Ya Rabbi
Ben ölmeden bir de yâri göreyim” (ŞB, 85)*

Diyarbakır yöresinde günlük hayatta kullanılan kalıp ifadelerdeki dua ve temenniler oldukça fazladır. Aşağıda sıralanan örnekler bireyin, karşısındaki hakkında dile getirdiği olumlu ifadelerdir: “Ayakların kibleye erişe, Allah hasretine kavuştursun, Allah seni kimseye muhtaç etmesin, Allah sana Eyüp Peygamber sabrı versin, Allah kalbinde hasret bırakmasın, bir istegen Allah bin vere, Tanrım seni ağlatmasın, kesene İbrahim Halil bereketi gire, Hızır yoldaşın ola, iki cihanda yüzün ak ola, kabrine nurlar ine, nurlar içinde gark olasın, Rabbim seni utandırmamasın, Allah doğru yoldan çıkarmasın, Allah kimseye el açtırmamasın, Allah kazadan beladan sakliya, Allah katı nazardan sakliya.” (ŞB, 235-236)

2. Beddua, Kargış, Bela Okuma ile İlgili Unsurlar

Halk edebiyatı metinlerinde dua ve temenni ifadelerinin yanı sıra beddua için söylenen kalıp ifadeler de önemli yer tutar. Türk kültür tarihinde edebî mahiyet taşıyan dua ve beddua ifadeleri derli toplu bir şekilde ilk olarak Dede Korkut Hikâyelerinde görülmektedir (Kaya, 1997, s. 100). Bu ilk metinlerden yöresel örneklere kadar sözlü ve yazılı metinlerimizde birçok dua ve beddua ifadesine rastlanmaktadır. Sözlü geleneğimizdeki dua ve beddua metinleri üzerine yapılan bir araştırmada âşıklık geleneğinde bedduaların dualardan daha fazla yer aldığı öne sürülmüştür (Özdemir ve Dağlı, 2019, s. 106). Diyarbakır yöresinden derlenen folklor metinlerinde sevdiğine kavuşamayan âşığın bedduaları, yârini bir başkasıyla evlendirdikleri için onun çevresindeki kişilere söylenmiş kargışlar karşımıza çıkmaktadır. Bunların dışında kalıplaşmış ifade metinleri olarak deyim ve atasözlerinde de kargışlar bulunur. Aşağıdaki mânide âşığın başkası ile evlenecek olan sevdiğine söylediği beddua görülmektedir:

*Dicle yanında diken
Yaktın konca gül iken
Tanrım sana koymiya
Üç günlük gelin iken (ŞB, 30)*

Aşağıdaki mânide de benzer şekilde sevdiğinin bir başkasına varacağı endişesi taşıyan âşık, yâri kendisini aldattığı takdirde ona şu bedduayı edecektir:

Dicle suyu bulanık

Yüzüme bakma alık

Beni aldatacaksan

Sana koymiya Halık (ŞB, 30)

“Dermansız derde uğramak” deyimini gibi hem anlamı hem de söylem estetiği yüksek olan ifadelerle yapılan kargışlar da görülmektedir. Aşağıdaki mânide âşık, kendisinden gayrı birini severse sevdiğinin dermansız derde düşmesini diler:

Gidersin bize uğra

Kebabı köze doğra

Benden gayri yâr sevsen

Dermansız derde uğra (ŞB, 37)

Aşağıdaki maya örneğinde “Allah’ından bulmak” deyimini ifade edilen bir kargış vardır. Aşkından deli divane olmuş âşık yalvarırken sevgilisi ise zulmederek gece gündüz kan ağlattığı için âşığının bedduasına maruz kalır:

Aşkan düştüm oldum deli divane

Ben yalvardın sen başladın ilvane

Gece gündüz kan ağlattın bu cane

Yeter ettin Allah’ından bulasın (ŞB, 79; benzer bir maya örneği için bk. 83)

Aşağıda nakaratı verilen Diyarbakır türküsünde, yaratandan kendisine ömrü boyunca yâr olmasını istediği bir sevgili dileğinde bulunan âşık, aşkından dolayı düştüğü hâlleri anımsatırcasına sevdiğine şu ifadelerle seslenir:

Hele yâr, dinsiz yâr, imansız yâr, mürvetsiz yâr

Al hançeri vur sineme iki yâr

Gör ki bu sinemde benim neler var (ŞB, 111)

Âşığın bela okumaları sadece sevdiğine karşı değildir. Kimi zaman onu sevgilisinden ayırmaya çalışanlara da kargışlar gönderir. Aşağıdaki hoyrat örneğinde âşık kendisini sevgilisinden ayıran kişiye beddua etmektedir:

Beni senden

Su akar Benisen’den

Allah ona komiya

Ayırdı beni senden (ŞB, 69)

Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan “Vardım Yârin Bahçasına” adlı türküde âşık, sevgilisinin güzelliğini tasvir ettikten sonra “Eğer benden başka bir yâr seversen seni dört kitap çarpsın.” diye beddua eder:

Vardım yarın bahçasına çevrilir şişte kebab

Dolandım yüzüne bakhtım sanki doğmuş mahitap

Benden gayri yar seversen seni çarpsın dört kitap (ŞB, 102)

Edebî türler dışında gündelik hayatta kullanılan birtakım beddua içerikli kalıp ifadeler de vardır. Bu yöreden derlenmiş olan ilenç (beddua) örneklerinden bazıları şunlardır: “Allah

sana fırsat vermeye, Allah'ından bulasın, dinsiz imansızlarla haşr olasın, sütüm sana haram it kanı ola, Allah belanı versin, köpek selanı versin.” (ŞB, 236-237).

3. Adak Adama, Yemin ve Kefaret ile İlgili Unsurlar

Kişinin herhangi bir yükümlülüğü olmadığı hâlde ibadet cinsinden bir şeyi kendisine farz veya vacip hâline getirmesine adak denir. Adak, arzu ettiği bir şeyin gerçekleşmesi durumunda verdiği sözü yerine getirmek şeklinde de anlaşılabilir. Dinî kurallarla sınırları belirlenmiş olan adak adama faaliyetinin halk inanışlarında çeşitlendiği ve belirlenen sınırların çok ötesine taşıdığı görülmektedir.¹ Halk inanışlarında adak adamayla ilgili oldukça farklı uygulamalara şahit olunmaktadır. Diyarbakır folklor metinlerinde de camiye mum yakma, oruç tutma ve kurban kesme gibi adak türleri ile karşılaşmaktadır.

Aşağıdaki mânide, dinen adak olarak kabul edilemeyecek “mum adama” ritüeli görülmektedir:

Yük dibinde unum var

Allah'tan umudum var

Seni bana verseler

Camilere mumum var (ŞB, 66)

Tespit edilen diğer örneklerde ise âşığın sevdiğine kavuşabilmek için adadığı oruç ve kurban gibi dinî referansı uygun olan adak örnekleri bulunmaktadır. Aşağıdaki mânide yârini görebilmek için didinen âşık, dileğinin gerçekleşmesi durumunda altmış günlük kefarete orucu tutacağına dair yemin eder:

Ağaç üstünde butum

Eğil zülûfün tutum

Ahtliyam yâri görüm

Altmış gün uruç tutum (ŞB, 8)

Benzer şekilde sevdiğine kavuşabilmek, elini tutabilmek veya onu görebilmek için yemin ve adakta bulunan âşık tipine aşağıdaki mânilerde yer verilmiştir:

Ben bir gümüş kutuyam

Yâr yolunda mutuyam

Yârı bulup gelene

Üç gün uruç tutuyam (ŞB, 18)

Armut dalın egende

¹ “Adanan şeyin cinsinden bir farz veya vacip ibadetin bulunması gerekir. Mesela namaz kılmayı, oruç tutmayı, sadaka vermeyi, kurban kesmeyi konu alan adaklar geçerlidir. Hasta ziyareti veya mevlid okutma adak konusu olmaz. Türbelerde mum yakma, horoz kesme, bez bağlama, şeker ve helva dağıtma gibi halk arasında görülen adak âdetlerinin İslâm'da yeri yoktur.” (DİYK, 2022a).

Dali yere degende

Üç gün uruç tutaram

Elim elen degende (ŞB, 12)

Şu mânide ise yârini kendi sokağında görebilmek için kurban adağında bulunan âşik konuşurulmaktadır:

Bu küççe uzun küççe

Küççeye serdim keçe

Hak yoluna üç kurban

Yâr gele burdan geçe (ŞB, 21)

Bir Diyarbakır türküsünden alınmış olan aşağıdaki metinde sevdiğinin evine gitmiş olan âşığın ona kavuşabilmek için kurbanlar keseceğine ilişkin adak adamasına vurgu yapılmıştır:

Odasına vardım bir ucten uce

İçinde yatmadım üç gün üç gece

Kurbanlar keserem geldiğin gece (ŞB, 99)

Adak adama ritüeli ile benzer bir uygulama olan yemin etmenin de dinî bir yönü bulunmaktadır. “*Dinî bir kavram olarak bir kimsenin Allah’ın ismini veya bir sıfatını zikrederek sözünü kuvvetlendirmesi demektir. Yerine getirilmesi mümkün ve mubah olan bir şeyi, ileride yapacağına veya yapmayacağına yemin eden kişi, bu yeminini yerine getirmelidir.*” (DİYK, 2022b). Diyarbakır folklor metinlerinde de yemin ve tövbe kavramlarını içeren ifadeler vardır. Aşağıdaki örneklerde yemin ve tövbe kavramları işlenmiştir:

“Ben bahçeyi kazamam

Divitim yok yazamam

Vallahi tövbeliyem

Ben tövbemi bozamam” (ŞB, 19)

Tuzu serdim kiseye

Kâkül düşmüş enseye

Vallahi meyil vermem

Senden gayri kimseye” (ŞB, 58)

4. Kaza, Kader, Tevekkül, Felek, Baht ve Talih ile İlgili Unsurlar

İnanç sistemlerinin en önemli ve tartışmalı konuları arasında yer alan kaza ve kader meselesi folklor metinlerinde de sıklıkla işlenen temalardandır. İslâm kültüründe kader, Allah’ın ezeli ilmiyle geçmişten geleceğe bütün evrene hâkim olması ve her şeyin yerini, zamanını ve işleyiş biçimini bilmesi anlamında yorumlanır. Kaza ve kader, “*Allah’ın yaratıklarına ilişkin planı ve tabiatın işleyişini gerçekleştirme*” faaliyetidir (Yavuz, 2001, s. 58). Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan folklor metinlerinde kader, kaza ve felek kavramları benzer anlamlarla işlenmiştir. Kaderine razı olmak, olana karşı tevekkülle sabretmek ve yaratana

sığınmak gibi ifadelerin yanı sıra kaderine razı olmamak, şikâyet etmek, feleğe çatismak gibi olumsuz ifade biçimleri de yer almaktadır.

Aşağıdaki mânide alın yazısı ve kader konusunun ilâhî kudretin tecellisine bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Âşık, tanımadığı ve bilmediği birinin kendisine yâr oluşunu alın yazısına bağlamaktadır:

İğneyi urdum çizdi

Gene düşmenler azdı

Tanımiydim bilmidim

Mevlam alınma yazdı (ŞB, 40)

Şu mânide ise dünyadaki her işin belirli bir takdire bağlı olduğu sanatsal bir ifadeyle anlatılmıştır. Allah'ın kulları için takdir ettiği bir alın yazısı vardır. Bu takdirin ötesinde bir şeyin gerçekleşmesi mümkün değildir. Bundan dolayı dünyada iken hayırlı şeylerle meşgul olunmalıdır:

Dünkü hayvan taze yâra sarılma

Mukaddersiz bir iş olmaz yorulma

Çok güvenip güzelliğen kurulma

Bir hayr işle karşıan gele o yanda (ŞB, 85)

Anadolu kültüründe “kadasını almak” şeklinde yaygınlaşmış bir deyim vardır. Bu tabir anlam çerçevesi olarak birinin başına gelebilecek muhtemel olumsuz işlerin bir başkası tarafından kabullenilmesi şeklinde düşünülebilir. Aşağıdaki mânide de âşığın sevdiğine karşı böyle bir seslenişi vardır. Yârine gelebilecek kazaların kendi şirin canına gelmesini arzular:

Çay içinde adalar

Saki doldur bâdeler

Şirin canıma gelsin

Sana gelen kadalara (ŞB, 24)

1936 yılında Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan *Hapishane Türküsü*'nde mahpus damlarında yatan bir tutuklunun dilinden kader konusu anlatılır. İçinde bulunduğu şartlardan bunalan tutuklu, içeride çürüdüğünü ve artık canından bezdiğini söyleyerek kaderinden şikâyet eder:

Viran kalsın şu mahbusun kilidi

Yüreğimde yağ kalmadı eridi

Akh ne imiş ne imiş kaderim böyle imiş

Hapishane çeşmesi yandan akıyor yandan

Aç kapiyi gardiyan ben usandım bu candan

Akh ne imiş ne imiş kaderim böyle imiş

Hapishane içinde beş ağaç incir

Elimde kelepçe boynunda zincir

Akh ne imiş ne imiş kaderim böyle imiş

Hapishane içinde ben bir idim bir idim

Evvel böyle değildim zindanlarda çürüdüm

Akh ne imiş ne imiş kaderim böyle imiş (ŞB, 142; benzer bir örnek için bk. 136)

Allah'ın kişi için takdir ettiği alın yazısı çaresiz olduğu durumda âşığı kimi zaman nazlanmaya ve yakarışa götürür. Kadere karşı isyan içinde olmasa dahi çektiği ıstıraplardan dolayı ince bir kırılma yaşar. Aşağıdaki mânide âşık, kendisi için takdir edilen alın yazısından şikâyet edip hüznü çaresizliğini paylaşır:

Şu dağın yazısına

Kuş konmuş mazısına

Ne deyip ağlıyayım

Alnımın yazısına (ŞB, 54)

Aşağıdaki maya örneğinde ise âşık, alın yazısının ezel kâtibi tarafından kara yazıldığını söyleyerek dertli olduğunu ve yüzünün gülmediğini ifade eder:

Yazan kâtip kara yazmış yazımı

Dertten gamdan açamanam gözümü

Kadir Mevlâm güldürmemiş yüzümü

O benem ki bahtı kara ağlaram (ŞB, 93)

Allah'ın takdir ettiği alın yazısına tevekkül etmeyi salık veren metinler dışında felek kavramını merkeze alıp ondan yakınmayı, ona isyan etmeyi içeren metinler de vardır. Kültür tarihimizde anlam açısından kaza ve kader ile ilişkilendirilen *felek* kavramı halk edebiyatı geleneğinde “dünya, kader, zaman, gökyüzü, Azrail, Allah ve kaderi belirleyen İlah'tır. Bazen, olağanüstü güçleri olan yaşlı bir adam veya acuze olarak da tasavvur edilir.” (Şimşek, 2009, s. 35). Felek kavramının Diyarbakır folklor metinlerinde de söz konusu anlamlar bağlamında kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki hoyratta felek, âşığın azıcık gülmesini çok gören olumsuz bir kader çizgisi anlamındadır:

Düğümü

Başta yazma yemeni

Ucunda gül düğümü

Akh felek çokh gördün zar

Bir kırtık güldüğümü (ŞB, 71)

Feleğe karşı isyan ve beddua edilen örneklere de rastlanmaktadır. Aşağıdaki iki hoyratta “felek gözün kör olsun, felek çarkhın kırıla” gibi olumsuz ifadelerin kullanıldığı görülmektedir:

Güne düştüm

Gölgeden güne düştüm

Felek gözün kör olsun

Dediğin güne düştüm (ŞB, 73)

Ter sinemi

Bürümüş ter sinemi

Felek çarkhın kırıla

Her işin tersine mi (ŞB, 76)

Hayatta işi rast gitmeyen, eziyet çekip sıkıntılara düşmüş insanlar için “feleğin sillesini yemiş” tabiri kullanılır. Aşağıdaki hoyratta feleğin sillesini yiyen kişiye bin bir hekim bile deva bulamaz denilmektedir:

Yarami

Felek bir sille vurdu

Rakibe mi yâra mi

Bin bir hekim bir olsa

Sağaltamaz yarami (ŞB, 77)

Aşağıdaki hoyratta ise anlatıcı, ruhundaki ve vücudundaki yaraları söyleyerek feleğin hışmına uğradığını ve talihin yüzüne gülmediğini tasvir etmektedir:

Yüz yerde

Yüz yaram var yüz yerde

Felek kervanın vurdu

Beni kodu yüz yerde (ŞB, 77)

Âşık, feleğin insan hayatı üzerindeki sarsıcı etkilerinden söz ederken başarılı tasvirler yapar. Aşağıdaki mayada şöyle denilmektedir: Her gördüğün güzele vurulma, kendi gençliğine ve güzelliğine böbürlenme. Bu güzellikler bir gün sona erecektir. Çünkü felek, senin ve dünyanın çarkını elbette bozacaktır:

Taze civan her gördigen vurulma

Kurrelenip güzelligen kurulma

Geçer bir gün bu güzellik yorulma

Bu dünyadır çarkhın bozar tez felek (ŞB, 92)

5. Geleneksel Konular (bayramlar, âdetler, giyim-kuşam kültürü) ile İlgili Unsurlar

Folklor metinlerinde toplumun bir kısmını veya tümünü ilgilendiren geleneksel konular hakkında da birtakım inanç unsurları bulunmaktadır. Özellikle dinî bayramlar, şenlikler, örf/âdetlerin halk inanışlarına yansımaları ve dönemin şartlarına göre değişkenlik gösterebilen giyim kuşam kültürü edebî metinlere nüfuz edebilmektedir. İncelediğimiz folklor metinlerinde bayramlar, düğün şenlikleri ve giyim kuşam örfü ile ilgili unsurlara rastlanmıştır.² Aşağıda yer alan iki mânide dinî bayramlarımız ve onlar etrafında şekillenmiş olan âdetlere temas vardır. İlk mânide bayramda küslüklerin sona erdirilmesi gibi hem dinî

² Diyarbakır halk kültüründeki geleneksel konular elbette bu başlıklarla sınırlı değildir. İnanç unsurları çerçevesinden folklor metinlerine bakıldığında kapsam daralmaktadır. Sözlü gelenekte hatırı sayılır bir anlatım hazinesi mevcuttur. Bu konudaki detaylı veriler için bk. Akyol, 2013, s. 28-47.

hem de kültürel bir vecibe hatırlatılmaktadır. İkinci mânide ise Kurban Bayramı'na bir telmih vardır:

*Küsmüşem karışamam
Bayramda barışamam
Göz açtım seni gördüm
Gayriyle konuşamam (ŞB, 46)*

*Gök keçinin ayrani
Yarın kurban bayramı
Ben bir tek güzel sevdim
Annesinin ceylani (ŞB, 38)*

Aşağıdaki türküde ise bayramın gelmesine az bir vakit kaldığı için sevinen âşığın bayramda hasret gidereceğine dair umudu ve ayrılık hasretinin hemen dineceğine ilişkin inancı tasvir edilmektedir:

*Az kaldı bayram ola
Kolun boynuma dola
Bir ayrılık hasretine
İster bir günde ala
Hele hele hele hele ninalar
Hele yâr hele yâr ninalar (ŞB, 105)*

Düğün ve şenlikler toplumun vazgeçilmez kültürel gelenekleri arasında yer alır. Düğün vesilesiyle bir araya gelinip hasret giderilir. İnsanlar arasındaki sosyal ilişkinin arttırılması için uygun bir zemin olan düğün ve şenlikler gençler için yeni birlikteliklerin de kapısını aralamaya vesile olur. Aşağıdaki türküde sevdiğinin endamını görmek arzusuyla ona seslenen âşık, Allah kısmet ederse düğününü görmeyi de temenni eder:

*Kalk oyna boyun görüm
Komçalı kolum görüm
Allah kısmet ederse
Senin de toyun görüm
Ha ninna ha ha ninna
Ninna ninna ninna ninna (ŞB, 127)*

Folklor metinlerinde toplumsal hayatın önemli unsurlarından olan giyim kuşama ilişkin birtakım ipuçlarını da görebilmek mümkündür. Aşağıdaki mânide sevdiğinin özelliklerini tasvir eden âşık, o dönemde kadınların süslenme ve giyim kuşam konusundaki tercihlerine şöyle işaret eder:

*Sürmelenmiş sürme çekmiş gözüne
Namahremden peçe çekmiş yüzüne
Kendi Leyla ben Mecnun'am özüne
Kendi gelmez ben varayım yanına (ŞB, 92)*

Şu mânide ise geleneksel bir kadın giyim unsuru olan çarşafın resmî makamlarca yasaklandığına ilişkin bir veri bulunmaktadır. Âşık bu yasağı hatırlatırken sevdiğinin yüzünü görebilme umudunu da dinleyene hissettirir:

*Tabağa koydum kaymağ
Yiyelim parmağ parmağ
Vali beg emir vermiş
Çarşafı gezmek yasağ (ŞB, 57)*

6. Fal ve Üfürükçülük ile İlgili Unsurlar

Halk inanışlarında geniş bir yer tutan büyü, fal ve üfürükçülük gibi unsurlar esasen tek bir kültür veya inancın değil dünya üzerindeki tüm toplumların sosyal gündeminde yer tutan bir geleneğin parçalarıdır. Malinowski iddialı bir söylemle “*ne kadar ilkel olursa olsun dinsiz ve büyüsüz bir halk yoktur*” der (1990, s. 7). Türk kültüründe ise izleri Şaman inancına kadar giden bu ritüeller günümüzde hâlâ etkinliğini sürdürmektedir. Bireylerin büyü, fal veya üfürükçülüğe meyletmesi olumsuz durumlara karşı korunma ihtiyacından, dilek ve arzularının yerine gelmesi için manevi bir destek arama arzusundan kaynaklanmaktadır. Bunun dışında normal bir süreç seyreden tabiat işleyişini değiştirme hedefi güderek olağan dışı yöntemlere müracaat etmek de bu kategoride değerlendirilmiştir.³ Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan şu mânide çingene kadınların fal bakma ritüelleri değerlendirilmektedir:

*Karşıda karaçılar
Oturmuş fal açılar
Dediler yârin geli
Hani ya yalançılar (ŞB, 44)*

Maya türünde söylenmiş olan şu dörtlükte ise aşk hastası olan âşığın kendisini hocaya okutması ve Allah’a niyazda bulunması tasvir edilmektedir:

*Gece gündüz çağırdım ya Huda
Hoca lazım beni baştan okhuda
Ne yanarsın vefasız yar uğruna
Ona yan ki o da yana uğran yâr (ŞB, 87)*

7. Ölüm, Mezar ve Ahiret Hayatı ile İlgili Unsurlar

Ölüm gerçeği ve ölümden sonraki hayat konusu kültürel metinlerde sanatçıların ele aldığı vazgeçilmez unsurlarından biridir. Ölüm ve etrafından oluşmuş olan ritüellere ilişkin veriler epey fazla olmasına rağmen inanç unsurları ekseninde değerlendirildiğinde aşk-ölüm, ölüm-

³ Kültürümüzde büyü ve falın yeri konusunda daha ayrıntılı bilgiler için bk. Gümüş, 2021, s. 1-20.

ayrılık, ahiret hayatı gibi konuların öne çıktığı söylenebilir.⁴ Örneğin şu mânide ölüm ve ayrılık temaları etkili bir şekilde anlatılmaktadır:

Bu dağlar olmasaydı

Sararıp solmasaydı

Ölüm Allah'ın emri

Ayrılığ olmasaydı (ŞB, 20 ve 54)

Başka bir mânide âşık, sevdiğinin ayağının toprağı olduğunu, onun cennette bir gül kendisinin de onun toprağı olduğunu vurgular:

Altundan oklaviyam

Ayağın toprağıyam

Cennette bir gül açmış

Ben onun toprağıyam (ŞB, 11)

Şu mânide ise toplumumuzda yaygın olan kabir ziyaretine ve mezarlara çiçek ekilmesine ve ağaç dikilmesine atıfta bulunmaktadır:

Tabakta portakalsın

Sözümüz burda kalsın

Yılda bir kabrime gel

Toprağım koku alsın” (ŞB, 57)

Dinî ve geleneksel kabulümüze göre insanoğlu dünyada yaptıklarıyla ve yapmadıklarıyla ahiret yurdundaki yerini belirler. Hayırlı işler yaptıysa öbür dünyada karşısına güzellikler çıkacak, kötü işlerle uğraşmışsa kötü muamele ile karşılaşacaktır. Aşağıdaki mayada, ilahî takdirin ötesinde herhangi bir işin gerçekleşmeyeceği ve dünyada iken yapılan hayırlı işlerin ahiret hayatında karşısına güzel bir şekilde çıkacağı söylenmektedir:

Dünkü hayvan taze yâra sarılma

Mukaddersiz bir iş olmaz yorulma

Çok güvenip güzelliğın kurulma

Bir hayr işle karşın gele o yanda (ŞB, 85)

Diyarbakır yöresinden derlenmiş ve Celal Güzelses tarafından plak kaydı alınarak topluma mal edilmiş olan *Yaş Destanı* adlı türkü insanoğlunun ömür boyunca geçirdiği evreleri ve ölüm gerçeğini güçlü ifadelerle okuyana/dinleyene hissettirir. Türkünün son kısımlarında, geçen zamanın insan bedeni üzerinde oluşturduğu değişimler, kişiye yaşattığı hisler, ölüm gerçeği çarpıcı tasvir ve benzetmelerle aktarılır:

Elli beşte sizi iner dizine

Altmışında duman çöker gözüne

Altmış beşte heç bakılmaz yüzüne

⁴ Diyarbakır ve çevresindeki halk kültüründe ölüm ile ilgili inanışlar konusunda daha detaylı bilgiler için bk. Demir, 2022, s. 223-251.

Ahireti gözedir süphana benzer

*Yetmişinde gördükleri düş olur
Yetmiş beşte artık çöker kış olur
Sekseninde badem gözler yaş olur
Yolunu itirmiş kervana benzer*

*Seksen beşte artık beli bükülür
Biter ömrü takatı gücü sökülür
Doksanında hep dişleri dökülür
Geldi geçti şimdi yalana benzer*

*Doksan beş yaşına girip aşınca
Ölüm korkusu gelip yaklaşınca
İnsanoğlu yüz yaşına varınca
Sanki savrulmuş harmana benzer (ŞB, 139)*

8. Mabetler ve İbadetler ile İlgili Unsurlar

Temelde İslâm'ın şartları dediğimiz namaz, oruç, zekât, hac, şehâdet getirme (ve bunlara bağlı diğer inanç) unsurlarının yahut diğer inanışlara ait ritüellerin ele alındığı folklor metinlerine rastlanmaktadır. Bununla birlikte içerisinde ibadet edilen mabet ve yapıların da zaman zaman değerlendirildiği görülmektedir. Diyarbakır yöresinden derlenmiş folklor metinlerinde daha çok İslâmiyet'le ilgili unsurlara yer verildiği söylenebilir.

Aşağıdaki örneklerde minare, ezan ve cami etrafında şekillenen bir tasvir görülür. Şu mânide, minarede ezanın okunması faaliyeti, anlatıcı tarafından dörtlük içerisine anlamlı bir şekilde yerleştirilmiştir:

*Minarede ezan var
Has bahçede gezen var
Diyarbakir içinde
Yüreğimi ezen var (ŞB, 49)*

Aşağıdaki mânide ise âşık, sevdiğinin güzelliğini tasvir ederken minarenin alemi tabirini de doldurma mısra olarak tercih eder:

*Minarenin alemi
Kaşlar kudret kalemi
Sahan dedim güzel ol
Demedim yakh âlemi (ŞB, 49)*

Dinî geleneğimizde perşembe akşamından cuma sabahına kadar veya kandil ve bayram gecelerinde minarede kandiller yakılır, mahyalar asılır. Yöreden derlenen bir türküde de minarede yanan kandillerden ve o kandillere konan bülbüllerden söz edilmektedir.

Yüksek minarede kandiller yanar

Kandilin üstüne bülbüller konar

Herkes sevdiğine böyle mi yanar (ŞB, 114)

Diyarbakır yöresinden derlenen aşağıdaki türküde ise halk arasında “Dört Ayaklı Minare” olarak bilenen Şeyh Matar (Mutahhar) Camii veya mahallesinden söz edilmektedir. Âşık, Şeyh Matar’dan bir mum alıp yakar ve yârinin yolunu gözlemeye başlar:

Şekh Matar’dan bir mum aldım yakmağa

Yakıp yakıp yar yoluna bakmağa

Altun ister gerdanına takmağa (ŞB, 122)

Yine Diyarbakır yöresinden derlenen *Hoca Kızı Türküsü*’nde Hüsrev Paşa Camii veya mahallesinden söz edilmektedir:

Husrev Paşa damında

Cığara parmağında

Allah ruhumi alsın

Yârımın kucağında (ŞB, 140)

İslâm’ın şartları arasında yer alan namaz kılma eyleminin de folklor metinlerinde yer aldığı görülür. Bu metinlerde ayrıca namazın tamamlayıcı unsuru olan abdest ve yine namazın rükünlerinden olan secde işlenmiştir. Aşağıdaki türküde âşık, namaz kılma eyleminin sevdiğine nasıl yaraştığını şöyle aktarır:

Odasına vardım namaza durmuş

Kaşları gözleri kendine uymuş

Sanırım karşımda bir aydır doğmuş (ŞB, 98)

Şu mânide ise âşık, sevdiğinin bastığı yeri secde edilecek kadar kutsal görür:

Evleri ucda yârim

Ver bana müjde yârim

Adım bastığın yere

Ederim secde yârim (ŞB, 34)

Maya türünde söylenmiş olan şu dörtlükte ise sevdiğine kavuşmak isteyen âşığın gece gündüz Allah’a niyazda bulunduğu tasvir edilmektedir:

Gece gündüz çağırıram Allah’i

Yetiş imdadıma Kadir İlâhi

Sen benimsen ben seninem billahi

İsterem ki bir gün evvel olasan (ŞB, 87)

Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan *Hamam Şarkısı* adlı metinde hamamdan çıkıp evine doğru giden sevdiğine âşığın seslenmesi ve ona dair tasvirleri yer alır. Türkünün bir kısmında da sevdiğinin ak gerdanı üzerinde namaz kılma arzusu dillendirilmektedir:

Evlerinin öğünde üç ağaç kiraz

Maşallah geliyor gerdeni beyaz

Ak sinen üstünde kılaydım namaz (ŞB, 124)

9. Dinî ve Tasavvufî Konular ile İlgili Unsurlar

Diyarbakır yöresinden derlenen folklor metinlerinde yukarıda tasnif edilip değerlendirilen hususların dışında dinî ve tasavvufî konulara ilişkin bazı inanç unsurlarına da tesadüf edilmektedir. Muhteva açısından dağınık olan bu unsurları da burada değerlendirmek mümkündür.

Aşağıdaki türkü 1939 senesinde Diyarbakır'da derlenmiş olup *Gâvur Kızı* adıyla bilinmektedir. Türküde Müslüman bir gencin “Gâvur Kızı”na aşkını ilan etmesi ve onu İslâm dinine davet etmesi konusu işlenmektedir. Hikâyenin sonunda genç Ali muradına erer ve Gâvur kızı Halime Müslüman olup âşığına kavuşur:

*Sallana sallana suya gidersin
Meramın su değil seyran edersin
Bu güzellik sende bir kan edersin
Dönmez misin gâvur kızı dinime*

*Sallana sallana suya giderim
Meramım su değil seyran ederim
Bu güzellik varken bende çok kan ederim
Var get oğlan var get dönmem dinime*

...
*Adımı sorarsan adım Ali'dir
Dinimi sorarsan Muhammed dinidir
Bizim din de sizin dinden uludur
Dönmez misin gâvur kızı dinime*

*Adımı sorarsan Benli Halime
Destan oldum Türk oğlunun diline
Adın Ali ise döndüm dinine
Sıva kollarını dola boynuma (ŞB, 145-146)*

Diyarbakır folklor metinlerinde tasavvuf geleneğine ve tasavvufî unsurlara pek rastlanmaz. Sadece iki dörtlükte dervişlikle ilgili bir temas vardır. Aşağıdaki mânide âşık, yârinin kendisini abdâl ettiğini ve artık elinde keşkül ile gezdiğini söylemektedir:

*Benim bir müşkülüm var
Bir dalda beş gülüm var
Yar beni abdâl etmiş
Elimde keşkülüm var (ŞB, 19)*

Maya türünde söylenmiş olan şu dörtlükte ise dervişlik ve onun alametlerinden olan teber işlenmektedir. Nice zamandır sevdiğinden habersiz bir şekilde dolaşan âşık, derviş gibi olmuş, gece gündüz yârinin ismini anar olmuştur:

*Ben dervişem var elimde teberim
Hayli demdir yok gülümnden haberim
Gece gündüz ismin olmuş ezberim
Cani nidem cananımdan olmuşam* (ŞB, 81)

Maya türünde söylenmiş olan aşağıdaki dörtlükte dua kavramıyla birlikte kitap ve melek ifadeleri de inanca ilişkin unsurlardır. Âşık, sevdiği hakkında yaptığı duayı yerdeki kitabın ve gökteki meleğin bile yazamayacağı iddiasındadır:

*İki bülbül havayidir havayı
İner gül dalına yapar yuvayı
Benim sahan eylediğim duayı
Yerde kitap gökte melek yazamaz* (ŞB, 88)

Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan Ana ile Kız Türküsü aslında bir tür tiyatrodur. Uzun bir anlatı olan bu türküde ana, kızına bir koca bulmak için didinir. Adayları ve özelliklerini sıralar. Kızı ise hangi aday söylendiyse onun hakkında bir bahane uydurarak hepsini reddeder. Son olarak anası onun sarhoşa varıp varmayacağını sorunca kız kabul eder ve türkü sona erer. İnanç unsurları bağlamında türkünün bazı kısımları aşağıya alınmıştır:

*Ana - Uy kızım uy kızım kınalı kızım
Seni bir imam istiyor vereyim ona
Kızı - Yokh ana yokh ana ben varmam ona
İmamın namazı çokhtır kıldırır bana
Ana - Uy kızım uy kızım kınalı kızım
Seni bir khoca istiyor vereyim ona
Kızı - Yokh ana yokh ana ben varmam ona
Hocanın şagirdi çokhtır okutır bana
Ana - Uy kızım uy kızım kınalı kızım
Seni bir kazi (kadı) istiyor vereyim ona
Kızı - Yokh ana yokh ana ben varmam ona
Kadının sarığı vardır sardırır bana* (ŞB, 149-150)

Peygamberler tarihinde ve dinî tasavvufi gelenekte önemli bir yeri olan Yusuf ile Züleyha hikâyesi de mânilerde işlenen unsurlardandır. Aşağıdaki örnekte yâri ile kavuşma dileğinde bulunan âşık; Yaratanın, kendilerini Yusuf ile Züleyha gibi kavuşturacağı temennisinde bulunmaktadır

*Tabakasi karadan
Ne bahisan aradan
Yusuf Züleyha gibi
Kavuştursun Yaradan* (ŞB, 57; benzer bir örnek için bk. 20)

10. Atasözü ve Deyimlerde İnanç Unsurları

Genellikle yaşanmış bir hâdiseden veya tecrübeden hareketle ortaya çıkan atasözü ve deyimler zamanla topluma mal olmuş özlü ifadelerdir. Bu kalıp ifadeler hem yazılı kaynaklarda hem de sözlü gelenekte rağbet gördüğü için yaygınlaşmış ve gündelik dilin vazgeçilmez tercihi hâline gelmiştir. Atasözü ve deyimlerde inanç unsurları da ciddi bir yer tutar. Kuran-ı Kerim'deki bazı ayetlerin anlamları, kimi hadis-i şerif metinleri, din büyüklerine ait birtakım vecizeler, tasavvuf geleneğindeki yaygınlaşmış olan bazı ifadeler atasözü ve deyim hâline gelmiştir (Aksoy, 1988).

Diyarbakır yöresinde yaygınlık kazanmış olan atasözü ve deyimlerde bulunan inanç unsurlarını şöyle sıralayabiliriz: *“Hakkı tanıyan halka baş eğmez. Tanrıdan korkan, kuldan korkmaz. Komşu hakkı Tanrı hakkıdır. Bir ye, bin şükret. Böyle duanın böyle âmini olur. Büyük hikmetler küçük sözlerde olur. Büyüklük Tanrıya yakışır. Cami yıkılsa da mihrabı gene yerinde kalır. Çalışanı Allah sever. Dinsize imansız lazım. Edep en hayırlı mirastır. Fetvayı anlatışa göre verirler. Garip kuşun yuvasını Allah yapar. Haram helalden tatlıdır. Hayâ imanın nurudur. Kumar parasıyla cami yapılmaz. Mescit mumunu yiyen kedi kör olur. Münafık üstüne borç koymaz. Sabır acıdır, meyvesi tatlıdır. Sofu soğan yemez, balsa kabuğun koymaz. Varındır dünya âlem yarındır, yokundur külhan dibi yolundur. Yetim malı ateşten gömlektir, yiyen yanar. Yalan ile iman bir yerde durmaz. Cehennem azabı yaşamak, cenaze memuru, hacı yatmaz, imansızın biri, imam suyu, imam bayıldı mezin ayıldı, kabir azabı, Kadir gecesi doğmak, kefeni yırtmak, hızır gibi yetişmek, mezhebi geniş olmak, Nuh demek peygamber dememek, şeytanın art ayağı olmak.”* (ŞB, 200-227).

11. Ninnilerde İnanç Unsurları

Şiirsel ifade ile nağmenin bulunduğu bir halk edebiyatı türü olan ninni toplumun her kesiminde yaygınlık kazanmıştır. Konuyla ilgili önemli çalışmaları olan Âmil Çelebioğlu'nun ifadesiyle *“ninniler, en az iki-üç aylıktan üç-dört yaşına kadar annenin çocuğuna onu kucağında, ayağında veya beşikte sallayarak daha çabuk ve kolay uyutmak yahut ağlamasını susturmak için husûsî bir beste ile söylediği ve o andaki hâlet-i rûhiyesini yansıtır mahiyette, umûmiyetle mâni türünde bir dörtlükten meydana gelen bir çeşit türkülerdir.”* (Çelebioğlu, 1987, s. 212). Diyarbakır yöresine ait ninniler de ilgili literatürde önemli yer tutmaktadır. Söz konusu ninnilerde genellikle nakarat şeklinde söylenen ifadeler içerisinde çeşitli inanç unsurlarını da görebilmekteyiz. Söz gelimi aşağıdaki metinde bazı kalıp dinî ifadeler kullanılarak ninni oluşturulmuştur:

*Hu hu hu Allah
Sen uykular ver Allah*

Uyusun da büyüün maşallah

Tıpış tıpış yürüsün inşallah

E e e e e e e ey (ŞB, 163)

Aşağıdaki ninni örneğinde annenin çocuğu avutmak ve kendisine de sabır telkin etmek için tercih ettiği ifadeler görülmektedir:

Nenni derem ben sahan

Uyu yavrum sen bahan

Allah sabırlar versin

Hem sahan hem de bahan

Luri luri luri luri luri (ŞB, 164)

Şu ninnide ise anne çocuğu için hayırlı bir ömür dilerken Allah'ın onu koruyup gözetmesini niyaz eder:

Nenni dedim adına

Allah yetsin dadına

Büyüyüp yetişende

Beni de sal yâdına

Nenni yavruma nenni (ŞB, 150; benzer bir örnek için bk. 164)

Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan ve kayıtlara göre Seyid Ahmed oğlu Muhammed adlı bebeğe söylenen şu ninnide ise birçok dinî unsura değinilmiştir. Cebrail, cennet, abdest ve namaz gibi kavramlar ile Hz. Peygamber ve din büyüklerinin ninnide anıldığı görülür:

Seydim Seydim Seyd Ahmed

Seydin oğlu Muhammed

Ak mezer kalkhar iken

Ak mektup yazar iken

Gökten Cebrail indi

Altun beşik indirdi

Muhammed'i bindirdi

Nenni dedi uyutti

Allah dedi büyütti

Cennette bir pınar var

İçi doli dervişler

Hak abdeste kalkmışlar

Hak namazı kılmışlar

Altında gümüş hali

Üstünde khurma dali

Ya Muhammed ya Alî

İki cihan serveri

Bağışlayın oğlumi (ŞB, 165)

12. Bilmecelerde İnanç Unsurları

Son dönemde etkisi azalsa da folklor metinleri içerisinde önemli bir yer olan bilmeceler de inanç unsurları açısından zengin metinlerdir. Bilmeceler, “*tabiat unsurları ile bu unsurlara*

bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları, eşyayı, akıl zekâ veya güzellik nevinden mücerret kavramlarla dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir.” (Elçin, 1989, s. 1). Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan aşağıdaki bilmecelerde Allah, peygamber, namaz, hac, ibadet ve ölüm hakkındaki çeşitli inanç unsurlarına rastlanmaktadır:

“Abdest alır namaz kılmaz / Cemaattan geri kalmaz. (Ölüm)

Ağzı açık alamet, içi kızıl kıyamet / Çig koydum pişmiş çıkhti, salli alâ Muhammet. (Fırın, tandır)

Ah bu yurtlar bu yurtlar/ Yusuf’u yiyen kurtlar/Tırnağından su içer/ Tepesinden yumurtlar. (Başak)

Allah yapar yapısını, demir açar kapısını. (Karpuz, kavun)

Cici kuşlar, camiyi taşlar/ Verir emeği, ele başışlar. (Bal arısı)

Doksan dokuz cemaat, iki müezzin, bir imam. (Tesbih)

Hak bilir, halk bilmez. (Ecel)

Hak tealâ hoş yaratmış beş yemiş / Beşi dakhi birbirini görmemiş / İkisine gün dokunır yaz ve kış / Uçü dahi gün yüzünü görmemiş. (Namaz)

Niyet etti yatmağa / Kıyamette kalkmağa. (Ölü)

Sapı yeşil, başı beyaz / Ölüye sünnet, diriye farz. (Pamuk)

Soğan sarmısağ acidir / Kâbeye giden hacidir / Yılda bir filiz verir / O neyin ağacidir. (Geyik boynuzu)” (ŞB, 172-187).

Sonuç

Diyarbakır yöresinden derlenmiş olan folklor metinlerindeki inanç unsurlarını ele alan bu yazıda öncelikle mâni, türkü, hoyrat ve maya gibi kısa manzum şekiller ile gündelik hayatta kullanılan atasözleri, deyimler, bilmeceler ve ninniler değerlendirilmiştir. Manzum olarak kayda geçmiş folklor metinlerindeki inanç unsurları muhtevalarına göre tasnif edilmiştir. Atasözü, deyim, bilmece ve ninniler ise müstakil olarak ele alınmıştır. Atasözü, deyim ve bilmecelerde toplum hafızasında yer bulmuş özlü sözler ve şaşırtıcı sorular yer alırken ninnilerde dilin şiir ve nağmeyle bulunduğu yarı manzum ifadeler göze çarpmaktadır. Manzum anlatı türlerinin haricinde günlük hayatta kullanılan dua veya beddua içerikli kalıp ifadelerle bakılmış, bunlardaki inanç unsurları da derlenmiştir.

Diyarbakır ve yöresinden derlenen folklor metinlerindeki inanç unsurları oldukça zengindir. Bu unsurların çoğunluğu İslâmiyet’le ilgili olmakla birlikte diğer dinler ve inanışlara ilişkin veriler az da olsa yer bulmaktadır. Allah inancı; dinî öğeler etrafında şekillenmiş olan sosyal hayat; bayramlar ve toplumsal âdetler; dinî-ahlâkî konular; kaza ve kader anlayışı; yemin ve adak adama; felek, baht ve talih konuları; dua, dilek ve temenni ifadeleri; beddua, kargış ve

lanet okuma ifadeleri; ölüm ve ahiretle ilgili hususlar; tasavvufî gelenekle ilgili bazı konular, din büyükleri; dinî mekânlar; diğer din ve inançlarla ilgili konular gibi çeşitli başlıklar söz konusu folklor metinlerinden elde edilen verilerdir.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. Â. (1988). *Atasözü ve deyimler sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi.
- Akyol, E. (2013). *Diyarbakır merkez ve köylerdeki halk inanışları*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Altunboğa, A. B. (1999). *Diyarbakır folklorundan kesitler*. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Arik, D. ve Eroğlu A. (2017). *Halk inanışları el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Bayraktar, İ. (1992). Bayram (İslâmî dönem). *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi*. 5/259-261.
- Beysanoğlu, Ş. (1943). *Diyarbakır folkloru-birinci kitap*. Diyarbakır Matbaası.
- Beysanoğlu, Ş. (1946). *Diyarbakır folkloru-ikinci kitap*. Diyarbakır Matbaası.
- Çelebioğlu, Â. (1987). Ninnilerimiz, *Erdem*, 3(7), 211-238.
- Demir, A. (2022). Diyarbakır halk kültüründe ölümle ilgili inanış, âdet ve pratikler”, *Dicle İlahiyat Dergisi*, 25(1), 223-251.
- DİYK, 2022a. Adakla ilgili şartlar nelerdir?. Din İşleri Yüksek Kurulu, (Erişim Tarihi: 20.10. 2022). <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/717/adakla-ilgili-sartlar-nelerdir->
- DİYK, 2022b. Yemin ne demektir, dinî hükmü nedir?. Din İşleri Yüksek Kurulu, (Erişim Tarihi: 20.10. 2022). <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/733/yemin-ne-demektir-dini-hukmu-nedir->
- Elçin, Ş. (1989). *Türk bilmecelemi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1987). *Anadolu inançları-Anadolu mitolojisi-inanç söylence bağlantısı*. Geçit Kitabevi.
- Gümüş, Ş. (2021). Türk kültüründe sihir/büyü ve fal: Türk destanlarından örneklerle. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 50, 1-20.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve inanç sözlüğü*. Vadi Yayınları.
- Helimoğlu Yavuz, M. (1989). *Diyarbakır efsaneleri üzerine bir araştırma*. San Matbaası.
- Helimoğlu Yavuz, M. (1990). *Diyarbakır efsaneleri 2 ve Diyarbakır üzerine sekiz bildiri*. San Matbaası.
- Kardaş, N. (1999). Diyarbakır halk kültüründe bazı gelenek ve inanmalar. *Müze Şehir Diyarbakır*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kaya, D. (1997). Dualar ve beddualar. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 99-121.
- Keskin, A. (2018). *Türk kültüründe alkışlar (dualar/iyi dilekler) ve kargışlar (beddualar/kötü dilekler): metin ve bağlam merkezli bir inceleme*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Kızıl, H. (2010). *Diyarbakır ve çevresindeki dini anlayışta mitolojik unsurların etkisi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Korkusuz, M. Ş. (2007). *Eski Diyarbakır'de gündelik hayat*. Kent Yayınları.
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, bilim ve din*. Kabalcı Yayınları.
- Melek, A.-Demir, A. (2009). *Dinî yönleriyle Diyarbakır*. Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları.
- Özdemir, C.-Dağlı A. (2019). Sözlü geleneğin âşık edebiyatına yansımaları: dualar ve beddualar. *Kesit Akademi Dergisi*, 5(21), 101-115.
- Şimşek, E. (2009). Yakınma/yakarışlar dünyasında felek ve Türk halk edebiyatına yansımaları. *Milli Folklor Dergisi*, 21 (84), 34-41.
- Yavuz, Y. Ş. (2001). Kader. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24, 58-63.